

DOI:10.18276/sip.2016.45/2-39

Wioletta Wolańska*

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE WSPÓŁCZYNNIKA DZIETNOŚCI, PRZECIĘTNEGO DALSZEGO TRWANIA ŻYCIA ORAZ WSPÓŁCZYNNIKA STAROŚCI W POLSCE W LATACH 2003–2013

Streszczenie

Ważnym wyzwaniem realizowanej w Unii Europejskiej polityce spójności jest uwzględnienie zachodzących zmian demograficznych w kontekście czynnika sprzyjającego zrównoważonemu rozwojowi Europy. Analiza kształtowania się procesów demograficznych ma więc istotne znaczenie dla skutecznej polityki lokalnej, której priorytetem jest udzielanie wsparcia regionom mniej rozwiniętym, w tym obszarom wiejskim. W artykule zbadano, czy w dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej kierunki zmian i natężenie wybranych procesów demograficznych przebiegają podobnie w województwach oraz obszarach miejskim i wiejskim w Polsce oraz czy obserwowane zmiany w Polsce odpowiadają zmianom zachodzących w krajach Unii.

Słowa kluczowe: wskaźnik dzietności, przeciętne dalsze trwanie życia, starzenie się

Wstęp

Stan i struktura demograficzna ludności wynika z kształtowania się podstawowych procesów demograficznych: płodności, umieralności, zawierania i rozpadu małżeństw oraz migracji. W krajach europejskich od XX wieku zachodzą niespotykane dotąd zmiany demograficzne odpowiadające drugiej fazie przejścia demo-

* Adres e-mail: wioletta.wolanska@ue.wroc.pl.

graficznego (Okólski, 1990). Współczynnik dzietności spadł poniżej wartości 2,1, która gwarantuje prostą zastępowalność pokoleń. Dzięki ogromnemu postępowi technicznemu i rozwojowi medycyny miał miejsce największy w historii ludzkości przyrost oczekiwanej długości życia. Wydłużanie się życia oraz spadek płodności znacznie przyspieszyły starzenie się europejskich społeczności. Migracje międzynarodowe natomiast zdaniem znawców tematyki stały się jednym z ważniejszych procesów ludnościowych XX wieku (Jaźwińska, 2000). Przemiany w procesie reprodukcji ludności prowadzące do starzenia się społeczeństw miały miejsce najpierw w najbardziej rozwiniętych krajach europejskich i stopniowo były obserwowalne w pozostałych populacjach (Kotowska, 1999).

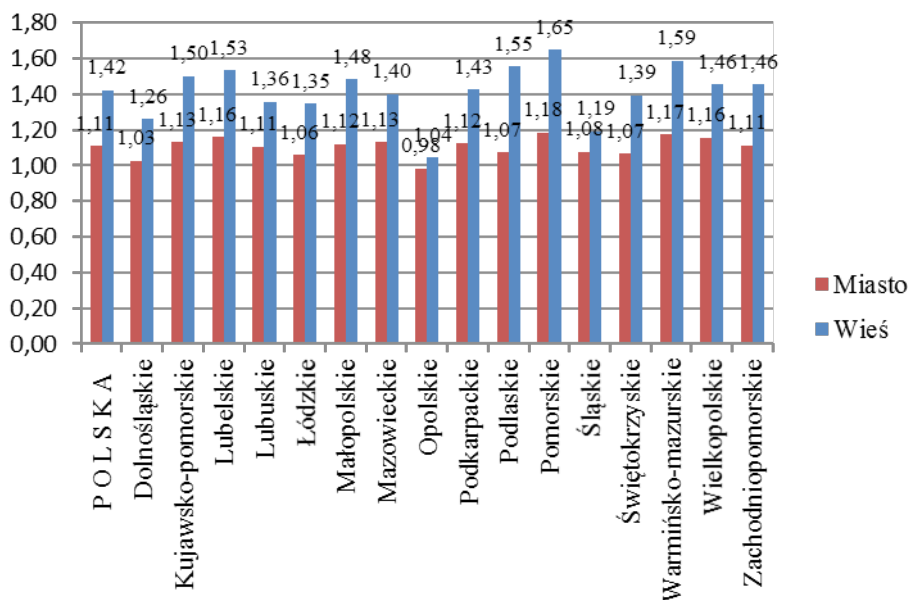
Obserwowane na świecie i w Europie przemiany demograficzne mają poważne implikacje społeczno-ekonomiczne. W obliczu tych przemian w Unii Europejskiej realizowana jest strategia rozwojowa uwzględniająca politykę spójności. Polityka spójności polega na wzmocnieniu spójności gospodarczej i społecznej krajów Wspólnoty Europejskiej poprzez zmniejszenie dysproporcji w poziomach rozwoju różnych regionów oraz zacofania regionów, w tym obszarów wiejskich. Ważnym priorytetem polityki spójności jest udzielanie wsparcia regionom mniej rozwiniętym. Mając obraz wyzwań ekonomicznych, z jakimi wiążą się zmiany demograficzne, Parlament Europejski podkreślił, że należy dostrzegać możliwości związane ze zmianami demograficznymi, a nie tylko zagrożenia. W tym kontekście zadaniem na najbliższe lata ma być przekształcenie „obciążenia demograficznego” w czynnik sprzyjający zrównoważonemu wzrostowi gospodarczemu we wszystkich państwach członkowskich Unii Europejskiej (Maier, 2011).

Celem artykułu jest analiza przestrzennego zróżnicowania wybranych procesów demograficznych w Polsce w dekadzie członkostwa w Unii Europejskiej. W opracowaniu zbadano, czy kierunki zmian i natężenie wybranych procesów demograficznych przebiegają podobnie w województwach oraz obszarach miejskim i wiejskim w Polsce oraz czy obserwowane zmiany w Polsce odpowiadają zmianom zachodzącym w krajach Unii.

1. Kształtowanie się współczynnika dzietności, przeciętnego dalszego trwania życia oraz współczynnika starości w Polsce w 2003 roku

Prosta zastępowalność pokoleń oznacza, że pokolenie rodziców jest zastępowane przez pokolenie dzieci i jest dla społeczeństwa stanem pożądanym, decydującym o jego istnieniu. Długo utrzymujący się spadek współczynnika dzietności poniżej wartości gwarantującej zastępowalność pokoleń oraz kształtowanie się liczby zgonów powyżej liczby urodzeń prowadzą do wymierania populacji. W Polsce od lat dziewięćdziesiątych obserwujemy kształtowanie się procesów demograficznych odpowiadające teorii drugiego przejścia demograficznego (Frątczak, 2002). W latach pięćdziesiątych współczynnik dzietności (określający liczbę urodzonych dzieci przypadających na jedną kobietę w wieku rozrodczym – 15–49 lat) wyniósł w Polsce 3,62 i był dużo wyższy od średniej wartości w całej Europie (2,65). Na początku lat dziewięćdziesiątych współczynnik dzietności w Polsce spadł poniżej wartości gwarantującej prostą zastępowalność pokoleń i tendencja spadkowa utrzymywała się do roku 2003. W tym okresie współczynnik osiągnął wartość 1,22 i był najniższy w Europie.

Rysunek 1. Współczynnik dzietności w Polsce w 2003 roku według województw

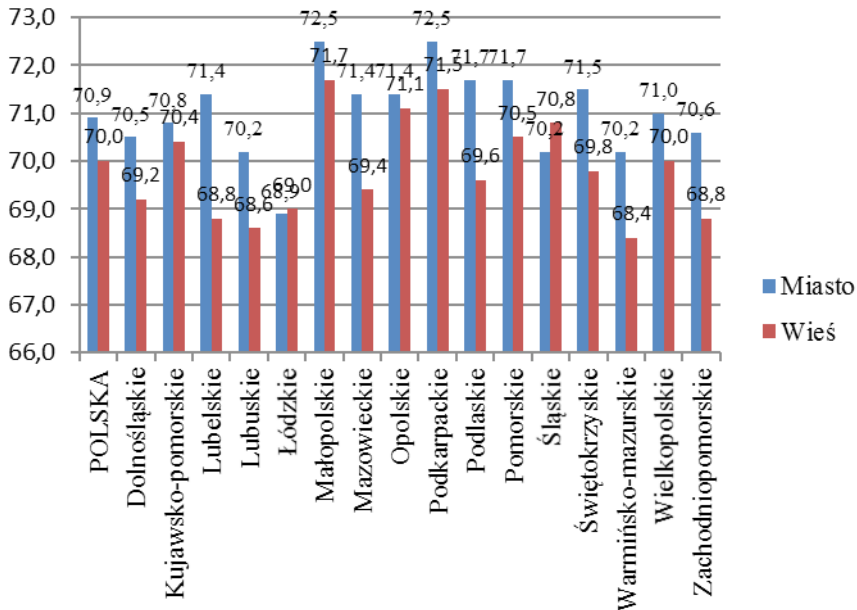
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dramatycznie niska wartość współczynnika dzietności w Polsce charakteryzowała się przestrzennym zróżnicowaniem. Zdecydowanie mniejszą płodność odnotowano wśród kobiet zamieszkujących obszary miejskie, zarówno średnio w Polsce, jak i we wszystkich województwach. Najniższą wartość współczynnik dzietności osiągnął w województwie opolskim (0,98 w miastach i 1,04 na obszarach wiejskich) oraz w dolnośląskich miastach 1,03. Najwyższą płodnością charakteryzowały się mieszkanki obszarów wiejskich w województwie pomorskim (1,65) oraz warmińsko-mazurskim (1,59).

Zgodnie z teorią przejścia demograficznego spadkowi płodności towarzyszy również spadek umieralności. Wskaźnikiem syntetycznym odzwierciedlającym przemiany umieralności całej populacji jest długość przeciętnego trwania życia. W latach 1950–1955 różnice w długości życia mieszkańców krajów Europy były duże (Wolańska, 2011). Przeciętne dalsze trwanie życia w Polsce wyniosło 61,3 roku i było krótsze od średniej Europejskiej: 65,6 roku. Druga połowa XX wieku to okres intensywnych przemian demograficznych nie tylko w najbardziej rozwiniętych krajach i Europie, ale na całym świecie. Nigdy dotąd przyrost przeciętnego trwania życia na przestrzeni 50 lat nie był tak duży jak w minionym półwieczu. Dużymi beneficjentami przemian społeczno-ekonomicznych, które wpłynęły na wydłużenie życia, byli mieszkańcy Polski, których życie wydłużyło się o 13 lat i w 2003 roku Polacy mieli przed sobą średnio 74,2 roku życia. W tym okresie mieszkańcy Polski żyli krócej o 3 lata od mieszkańców krajów Unii Europejskiej.

Mężczyźni na całym świecie żyją przeciętnie krócej od kobiet. Wzorzec przedwczesnej umieralności mężczyzn ulegał zmianie w czasie: wzorzec obserwowany w okresie wczesnej modernizacji determinowany był czynnikami biologicznymi, podczas gdy wzorzec rejestrowany w okresie dojrzałego społeczeństwa przemysłowego wynika z zachowań ryzykownych i szkodliwych dla zdrowia (Fihel, 2011). W początkowym okresie analizy średnio w Polsce oraz poza województwami: łódzkim i śląskim mężczyźni w miastach żyli dłużej od mężczyzn zamieszkujących tereny wiejskie. Różnica w długości życia badanych podpopulacji była duża: najwięcej lat do przeżycia przed sobą mieli mieszkańcy terenów miejskich w województwach: podkarpackim (72,5) i małopolskim (72,5), a mniej o 4 lata mężczyźni warmińsko-mazurskiej (68,4) i lubuskiej (68,6) wsi (rysunek 2).

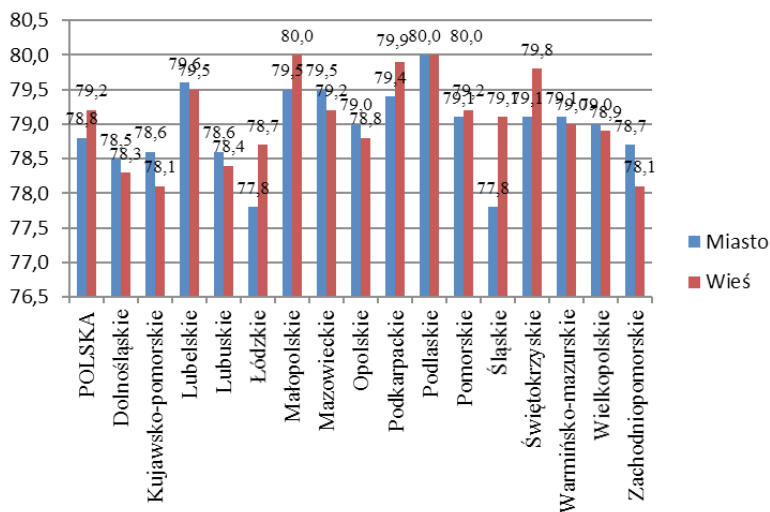
Rysunek 2. Przeciętne dalsze trwanie życia mężczyzn (e_0) w 2003 roku według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W zbiorowości polskich kobiet kształtowanie się dalszego przeciętnego trwania życia było odmienne niż w zbiorowości mężczyzn (rysunek 3). Średnio w Polsce mieszkanki wsi (79,2) żyły dłużej od mieszanek miast (78,8), przeciwnie do zbiorowości mężczyzn. Również różnica w długości życia z uwzględnieniem miejsca zamieszkania w zbiorowości kobiet była mniejsza. Największą wartość przeciętnego dalszego życia odnotowano w województwie podlaskim (80), zarówno na terenach miejskich, jak i wiejskich, na małopolskiej (80) i świętokrzyskiej (79,8) wsi, a najmniejszą na terenach miejskich województw śląskiego (77,8) i łódzkiego (77,8).

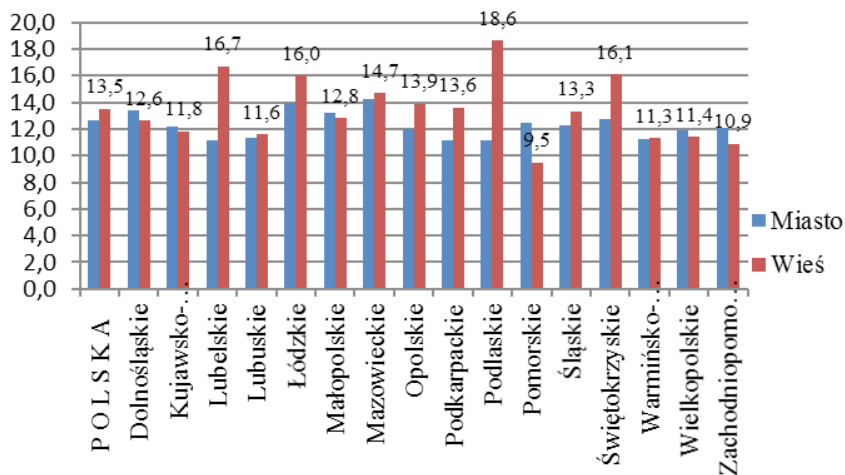
W poszczególnych województwach wpływ miejsca zamieszkania: miasto, wieś nie determinował jednoznacznie kształtowania się długości życia kobiet. W części województw mieszkanki terenów miejskich żyły dłużej, w pozostałych sytuacja była odwrotna. Należy również zauważyć, że w roku 2003 różnica w przeciętnym dalszym trwaniu życiu w zbiorowościach mężczyzn i kobiet w Polsce (8,3 roku) była większa niż średnio w krajach Unii Europejskiej (6,2 roku).

Rysunek 3. Przeciętne dalsze trwanie życia kobiet (e_0) w 2003 roku według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Kształtowanie się urodzeń i zgonów wpływa na strukturę ludności i przy spadku zarówno płodności, jak i umieralności postępuje proces starzenia się zbiorowości.

Rysunek 4. Odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w Polsce w 2003 roku według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dołączając do Unii Europejskiej, Polska była jednym z młodszych państw europejskich. Ludność w wieku 65 lat i więcej stanowiła 12,8% Polaków, podczas gdy średnio w krajach Unii osoby starsze przekraczały 16% ludności ogółem. Średnio w Polsce większy odsetek ludzi starych odnotowano na terenach wiejskich. Wystąpiło duże zróżnicowanie odsetka osób starszych w wyróżnionych podpopulacjach. Przyjmował on wartości od 9,5% na terenach wiejskich województwa pomorskiego do 18,6% na podlaskiej wsi.

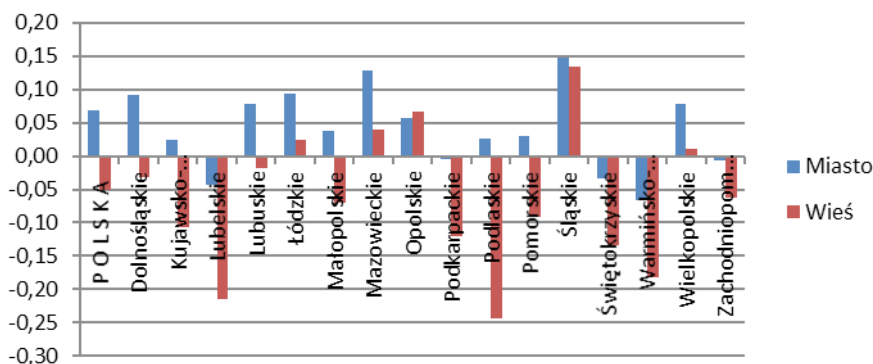
2. Kształtowanie się współczynnika dzietności, przeciętnego dalszego trwania życia oraz współczynnika starości w Polsce w 2013 roku

1 maja 2004 roku Polska przystąpiła do Unii Europejskiej, co oznacza realizację wspólnej polityki strukturalnej. Poprzez Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny oraz Fundusz Spójności Unia inwestuje w tysiące projektów we wszystkich europejskich regionach, aby zrealizować nadrzędny cel: promować spójność gospodarczą i społeczną, zmniejszając różnice rozwojowe pomiędzy państwami członkowskimi i regionami. Po 10 latach członkostwa Polski w Unii, kiedy dokonuje się podsumowania korzyści płynących z naszej akcesji przede wszystkim w wymiarze politycznym, gospodarczym i społecznym, przeanalizowano, jak w minionej dekadzie zmieniała się sytuacja wybranych zmiennych demograficznych.

Wskaźnik dzietności, który w Polsce w 2003 roku osiągnął najniższą jak dotąd wartość, wzrósł nieznacznie w kolejnych latach i ponownie zaczął maleć do wartości 1,26 w roku 2013, zwiększając nieznacznie dystans do wartości średniej krajów Unii Europejskiej (1,55). Zaobserwowany niewielki wzrost wartości wskaźnika dzietności w przekroju terytorialnym miał miejsce głównie w miastach. W większości województw na terenach wiejskich dzietność kobiet zmalała (rysunek 5).

Zaobserwowane zmiany w kształtowaniu się dzietności w wyróżnionych podpopulacjach spowodowały, że zróżnicowanie wartości współczynnika dzietności było nieco mniejsze niż w roku bazowym (tabela 1).

Rysunek 5. Zmiana wartości współczynnika dzietności w Polsce w latach 2003–2013 według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

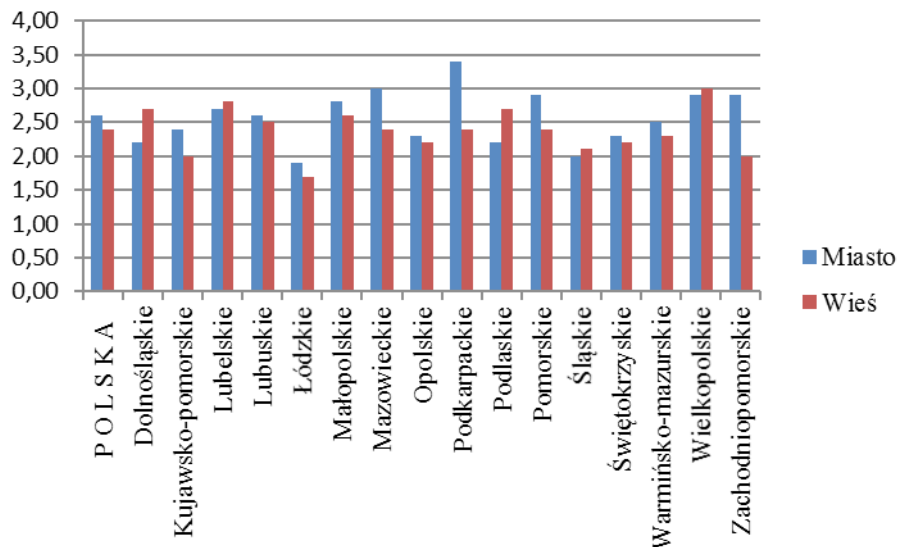
Tabela 1. Miary statystyczne przestrzennego zróżnicowania województw według wybranych wskaźników w 2003 i 2013 roku

Wskaźnik	Współczynnik dzietności		Trwanie życia mężczyzn		Trwanie życia kobiet		Odsetek ludzi starych	
	2003	2013	2003	2013	2003	2013	2003	2013
lata	2003	2013	2003	2013	2003	2013	2003	2013
min.	0,98	1,03	68,60	70,70	77,80	79,40	9,50	9,70
max	1,65	1,56	72,50	75,90	80,00	82,50	18,60	17,60
rozstęp	0,67	0,52	3,90	5,20	2,20	3,10	9,10	7,90
współczynnik zmienności	14,93%	10,53%	1,50%	1,72%	0,77%	0,99%	14,65%	13,19%

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

W badanym okresie przeciętne dalsze trwanie życia mieszkańców Unii Europejskiej wydłużyło się o 2,7 roku. Wzrostowa tendencja długości życia również miała miejsce w Polsce, choć wzrost był mniejszy i wyniósł 2,3 roku. Utrzymała się również większa niż średnio w Unii różnica pomiędzy długością życia w zbiorowościach mężczyzn i kobiet.

Rysunek 6. Przyrost przeciętnego dalszego trwania życia w latach 2003–2013 w zbiorowości mężczyzn według województw

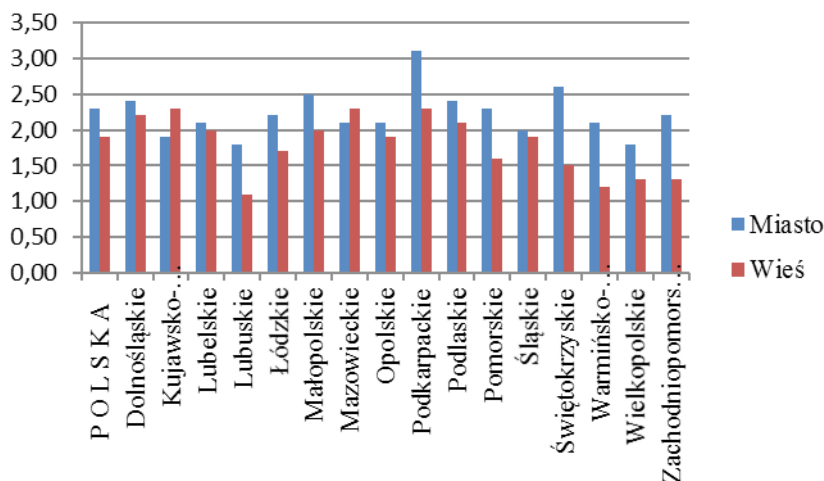

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wśród mężczyzn najwięcej zyskali mieszkańcy obszarów miejskich województw podkarpackiego i mazowieckiego. Najmniejszy przyrost długości życia miał miejsce w województwie łódzkim, zarówno w mieście, jak i na wsi. W wyróżnionych podzbiorowościach długość życia wyniosła w 2013 roku od 70,7 roku na terenach wiejskich województw warmińsko-mazurskiego i łódzkiego do 75,9 roku w podkarpackich miastach. Oznacza to, że dystans pomiędzy wyróżnionymi podzbiorowościami się zwiększył. Przyrosty długości życia w zbiorowości kobiet również były nierównomierne (rysunek 7).

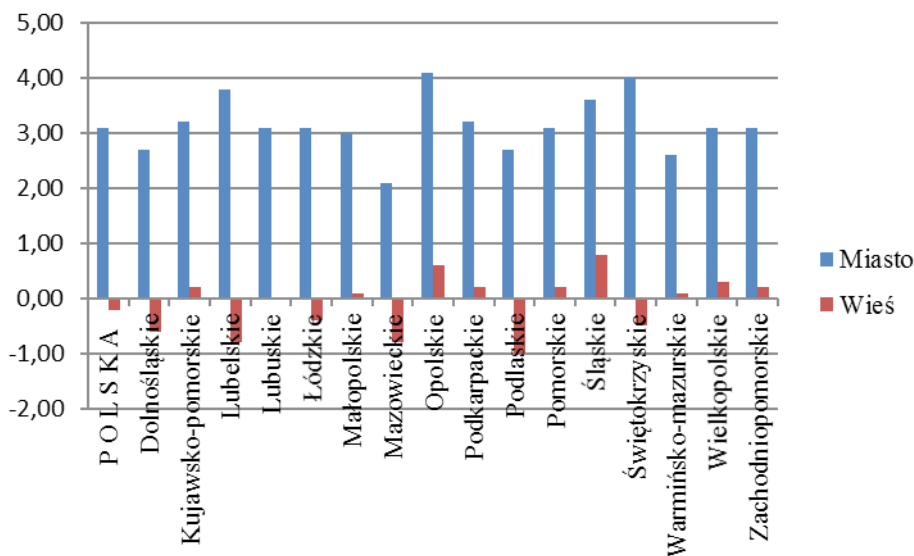
Najwięcej zyskały mieszkanki podkarpackich i świętokrzyskich miast, najmniej natomiast lubuskiej i warmińsko-mazurskiej wsi. Generalnie więcej lat przybywało mieszkankom miast i w roku 2013 w Polsce kobiety mieszkające na wsi i w miastach osiągnęły taką samą oczekiwaną długość życia średnio 81,1 roku. Jednocześnie zróżnicowanie długości życia w wyróżnionych podpopulacjach zwiększyło się nieznacznie w porównaniu z rokiem 2003.

Rysunek 7. Przyrost przeciętnego dalszego trwania życia w latach 2003–2013 wśród kobiet według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 8. Przyrost osób w wieku 65 lat i więcej w latach 2003–2013 w Polsce według województw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W badanym okresie liczba osób starszych zwiększyła się w krajach Unii Europejskiej o 2 p.p. i wyniosła 18,2%. W Polsce przyrost wyniósł niecałe 2 p.p. i osób w wieku 65 lat i więcej było 14,7 %. Przyrost seniorów miał jednak miejsce głównie na obszarach miejskich (rysunek 8). W dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej ludzi starszych przybyło najwięcej w miastach województw opolskiego, świętokrzyskiego oraz lubelskiego. O ile w roku 2003 więcej osób starszych było wśród ludności wiejskiej, to zaobserwowane zmiany doprowadziły do wręcz „odmłodnienia” mieszkańców polskiej wsi oraz „postarzenia” mieszkańców miast. W ostatnim roku badania różnice w odsetku osób starszych w wyróżnionych podpopulacjach były mniejsze niż w roku 2003.

Podsumowanie

Prosta zastępowalność pokoleń to postulat stawiany społeczeństwom i władzom publicznym. Wstępując do Unii Europejskiej, Polska była krajem o najniższym współczynniku dzietności, a po 10 latach członkostwa sytuacja niewiele się zmieniła. Analizując czynniki wpływające na kształtowanie się współczynnika dzietności w Polsce, P. Szukalski (2009) przewiduje niewielki wzrost płodności w Polsce w kolejnych latach, choć niestety zdaniem autora nie ma żadnych przesłanek, by oczekiwać w najbliższym dwudziestoleciu przywrócenia prostej zastępowalności pokoleń w Polsce. W krajach Unii Europejskiej w badanym okresie również nie odnotowano znaczącego przyrostu wartości wskaźnika dzietności. Uwzględniając jednak mający obecnie miejsce napływ uchodźców do krajów europejskich, sytuacja ta może ulec istotnym zmianom.

Dekada członkostwa Polski w Unii Europejskiej pogłębiła przestrzenne zróżnicowanie długości życia zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet oraz przyniosła zwiększenie dystansu pomiędzy długością życia Polaków i Europejczyków.

Zachowane zostało również zróżnicowanie przestrzenne ludności w wieku 65 lat i więcej. W minionym dziesięcioleciu osób starszych przybyło we wszystkich województwach w obszarach miejskich, co spowodowało, że o ile w roku 2003 starsza była polska wieś, to w roku 2013 sytuacja jest odwrotna – seniorów jest więcej na obszarach miejskich. W Polsce występuje zróżnicowanie sytuacji społeczno-gospodarczej według województw i w okresie 2003–2011 nie dostrzega się pozytywnych skutków polityki spójności (Bartosiewicz, Stańczyk, 2014). Występowanie zróżnicowania procesów demograficznych jest więc kolejnym zagrożeniem dla

spójności Polski i dużym wyzwaniem dla realizowanej polityki społecznej. Należy jednak mieć na uwadze, że procesy demograficzne cechują się dużą stabilnością i ich modyfikacja jest trudna i możliwa do zaobserwowania w dłuższym przedziale czasu.

Literatura

- Bank Danych Lokalnych GUS. Pobrane z: http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks (15.08.2015).
- Bartosiewicz, S., Stańczyk, E. (2014). Kontynuacja rozważań na temat wybranych aspektów sytuacji społeczno-gospodarczej ściany wschodniej w porównaniu z resztą Polski w latach 2003–2011. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 36 (2), 159–177.
- Eurostat. Pobrane z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (15.08.2015).
- Fihel, A. (2011). *Płeć a trwanie życia. Analiza demograficzna*. Warszawa: Wyd. UW.
- Frątczak, E. (2002). Proces starzenia się ludności Polski. *Studia Demograficzne*, 2 (142), 3–28.
- Jażwińska, E. (2000). Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi. *ISS. Prace Migracyjne*, 36.
- Kotowska, I.E. (red.). (1999). *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. Warszawa: Wyd. SGH.
- Maier, R. (2011). *Spójność społeczna i rozwój demograficzny w zrównoważonej Europie*. Pobrane z: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/464464/IPOL-EMPL_NT\(2011\)464464_PL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/464464/IPOL-EMPL_NT(2011)464464_PL.pdf) (29.08.2015).
- Okólski, M. (1990). Modernizacja społeczeństwa a przejście demograficzne. W: M. Okólski (red.), *Teoria przejścia demograficznego* (s. 14–40). Warszawa: PWE.
- Szukalski, P. (2009). Czy w Polsce nastąpi powrót do prostej zastępowalności pokoleń? *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica*, 231, 59–75.
- Wolańska, W. (2011). Population Perspectives for Central Europe Residents until 2050. W: H. Kurowska (red.), *Społeczno-gospodarcze uwarunkowania i konsekwencje wydłużania życia ludzkiego w Europie Środkowej w czasach nowożytnych* (s. 311–332). Zielona Góra: Wyd. UZ.

SELECTED DEMOGRAPHIC PROCESSES BY REGIONS IN POLAND IN 2003–2013 YEARS

Abstract

An important challenge of the EU cohesion policy is to take into account the dynamics of demographic change in the context of a factor conducive to the sustainable development of Europe. The analysis of the evolution of demographic processes is so important for effective local policy, whose priority is to support less developed regions, including rural areas. In the article it was examined, whether, in the Decade of Polish membership in the EU directions for change and the intensity of selected demographic processes are similar in rural and urban areas and provinces in Poland and that the observed changes in Poland correspond to the changes occurring in the EU?

Translated by Wioletta Wolańska

Keywords: fertility rate, the average life expectancy, ageing of population

JEL Code: J11

